

Madách Imre
A n r l, különösen esztétikai szempontból
Székfoglaló értékezés az Akadémián

"Mid n a tekintetes Akadémia fényes körébe fogadott, ez érdemben sz kölköd öntudatomra inkább úgy hatott, mint a jóakarát és buzgalomnak nyújtott el legzés a jövő számára, mintsem túl gazdag jutalma a csekély napszámnak, melyet er m az anyanyelv és esztétika terén érvényesítenem eddig engedett. De mégis az édes anyanyelv és esztétika m velése volt azon kett s ok, mely e kedves becsületbeli tartozást reám hártá, s így mid n az anyanyelvr l – a n , s az esztétikáról ennek szoros viszonyossága ismét a n vel jött eszembe – nagyon természetes eszmeláncolat vezetett székfoglaló értekezésem tárgyához."

- Az Istenért! – kiált fel tán valaki – minek a n r l? Nem azt tárgyalja-e már úgvis tíz könyv közül kilenc; nem hallottunk-e már róla eleget prózában, versben, dics ítvé, káromolva, énekelve, gúnymosollyal; tudósan és tudatlanul? Mi újat adhatna még e tárgy? De szerinte, épp e sokszer felfogás, ez örökös visszatérés hozzá mutatja, hogy a tárgy kimeríthetetlen, mint a tavasz kellemé, mint a tenger mélye. S ha nekem nem sikerül bel le újat s élvezeteket el idézni, nem a tárgy medd ségében, de hivatlanságomban rejlik a hiány.

Az emberiségnek nagy osztályozása a két nem szerint sokkal mélyebben hat az ember akár fizikai, akár erkölcsi lényébe, mint azt valami oly értelmes lény sejtethné, ki földi kötelékeink s nemi viszonyainktól távol, azok ismeretéhez akár rideg okoskodás, akár az él természet egyéb tüneményeib l vont indukció útján akarna jutni. A n nem egyszer en csak ember, ki egyszersmind esetlegesen n nem is, mint azt a rideg logika diktálja, de utolsó ízéig egy sajátos valami – specificen .

S míg az analízis azt mutatja, az egész él természetben, hogy annak fokenkénti tökéletesbülésével az ivar mindinkább háttérbe szorul, mert pl. míg a növénynél mint virág f szerepet játszik, a lét koronáját adva reá, addig a madárnak csak hangcsálásában s tollazata ragyogásában nyilatkozik; a legfejlettebb állapotokban pedig a két nem szinte egyenl vé lesz, s az okos vizslában, acélizmú lóban, vérengz tigrisben az er különbségben némi árnyalatán kívül alig nyilatkozik egyébben: addig az ember, ki a sorozatban következik, mindjárt azon következetes következetlenségét mutatja fel a nagy természetnek, mely minden rideg rendszerbe szorítás minden lajstromozás ellen olyan hathatósan tiltakozik, s a két nem közti különbsége er sebben lép fel, hogysen meg ne lepne.

A kaukázusi faj férfiagának átlagos kerülete majdnem két hüvelykkel nagyobb, mint a n agyáé. Nevezetes, hogy e különbséget, melyet csak az újabb tudomány állapított meg, már a régi m vészet is sejté, mely az eszményítésben oly utolérhetetlen finom érzékkel bírt, s minden ókori görög Vénusz-szobron a rendes arányon túl kicsinyített fejet találni. A régi m vészet a szerencsés eszményesítési érzéknek számtalan példáját hozhatnám még fel, de szorosan értekezésemhez nem tartozván, csak kett t akarok kiemelni. Ismét csak az újabb tudomány állapította meg, miként tágul az arcszeglet az egész állatvilágon keresztül, arányban az egyes faj értelmi állásával, míg az emberben az egyenszöget leginkább megközelíti. S ím, az ószobrokon ott leljük az egyenszög arcélt a legmerészebb széls ségben, mely még egy vonallal túlozva monstroozításra vezetne, de e vonalon rködik a génusz, melynek csak egyedül magának szabad ily merész játékot zni. Továbbá az emberi tagok aránya nem lehetett a régi m vészek el tt ismeretlen, s ha embereket ábrázoltak, szorosan meg is tartották; de álló istenszobraikban a lábszárát következetesen látjuk némileg meghosszabbítva, s e kis szabadság, az eszményítés érdekében, nem veszíti kell hatását.

De visszatérnék tárgyamra.

Mely állatfaj csontvázából lehet annak ivarát meghatározni az emberén kívül? S e nagy különbség, mely a szervezet két legnevesebb részén, az agyon és a csontvázon kezd dik, végigmegy egészen. A n testének aránylag sokkal tetemesb része van nemi célokra alkotva. Vére testsúlyához képest több, keringése gyorsabb, h mérséklete magasabb, véralkata idegesebb.

Nagyon természetes, hogy e mélyen szervezetében rejll különbség a n egész lelki világát is áthatva, eszme körét, tevékenységét különböz en határozza meg a férfiútól. S így korántsem üres frázis, hogy a n szíven keresztül gondolkodik.

A n korán fejl dik, de teljes férfiúi érettségre sohasem jut; könnyebben felfog és tanul, de teremt génusz híjával az emberiség irányadó szellemei közé nem emelkedik. mindig csak szenved , sohasem a beható elemet képviseli, s innen, míg a dilettantizmus legkedvesebb kontingensét szolgáltatja, soha a m vészetet és a tudományt lényegesen el re nem vitte. E cáfolthatatlan tény nem tulajdoníthatjuk ellenkez irányú nevelésnek. Azon férfiaknak legnagyobb része, kiket a génusz megszállt, szintén a legellenkez bb irányú utakról törtek hivatásuk felé – és gy ztek, mert a szellem er sebb minden földi akadálnál.

A szép és rendkívüli er sebben meghatja a n t, s így jobban is lelkesül érte, mint a férfi. Azért, hol a perc hatalma dönt, ott a n önfeláldozásra kész – hol kitartó küzdés kívántatik: a férfiú áll helyt. Minden üldözött új vallásfelekezetnek lelkesült n mártírjai, minden néplázadásnak asszonytigrisei vannak. Minden borzasztó látványnál s kivégzésnél, izgatottságot keresve feles számmal vannak jelen, de elmegy a pestises beteg ágyához is, honnan a meggondolt férfi visszaretten. Pusztá kézzel döngeti meg a Bastille kapuját, de a fáradságos hadviselésnek, melynek tüzet az id járás kedvetlen volta leh ti, költ i zománcát a természetes akadályok, nélkülözések kellemetlenségei letörlik, csak férfiú felel meg. Az orleans-i sz z is a lelkesedés elragadtatásával vitte szerepét a király koronázásáig, onnan dicse lefoszlott. Ritka n adandja magát a misszionárius törhetetlen buzgalmú munkájára, jobban megijedvén

az egyhangú pusztai vándorlás egy unalmas napjától, mint a szívét keresztül üt szuronytól a lelkesültség édes mámorának közepette.

A n finomabb testalkatán, az er t l mered s szegletesebb férfialakzatok ellentétéként a kígyózó-, vagy Hogarth szerint bájvónás az uralkodó. Egész idoma kecses lehel. Azért, hol a görög szobrászat akrobata n ket ábrázol, az er csak alap, mely a báj kiemelésére szolgál, míg a férfiszobrokon a báj csak az er nemes kísér jeként van föltüntetve. Azért az óépítész, hol a súly nagyságát akarja kiemelni, támogatására atlaszokat alkalmaz, hol azt finomítani, mintegy légiesíteni akarja, kariatidákat.

A n alárendelt testi és lelki ereje védelmet, ápolást keres, s az er sebb férfiú lelkében éppolyan érzéseket költ, mint az elhagyott gyermek, a hervadó virág, megdermedt madár, s mindaz, mi mintegy esdekelve emeli hozzánk szemét, mintha mondaná: lásd te hatalmas vagy – én gyöngé -, gondjaid alatt feléled, mi nélküled elvész – s illat, dal, ima, zománc, minden mi enyém: jutalmad lesz. S a felébredt öntudat jóakarattá válik, s ez a becsben tartás lépcs jén az eszményítés s nemesb esztétikai élv felé vezet, míg a szerelem egész teljévé fejlődik. Igen, a n a szerelem megtestesülése, s a legvadabb férfi meghajol rózsavesszejének; megszelidül, mint a vérengző vad a tehetetlen gyermeknél; hisz az utunkban nyíló virágot is kikerüljük, s el nem tapodjuk a fetreng bogárkát. Sámson Delila ölébe hajítja fejét, Herkules guzsalyhoz ül, s e percnyi önfelédkezés annál kevésbé szégyenletes, minél igazabb férfiú az, ki elköveti. Egy perc, s a férfi újra eszmél, míg a n nemi viszonyainak túlsúlya egész életkörének oly lényeges részévé teszi a szerelmet, hogy ez egész életfolyamatát betölteni képes. Lehet n , ki egész életében egyebet nem tett, mint szeretett; majd mint gyermek, majd mint n , majd mint anya; míg a férfiú életében a szeretet vajmi csekély rt tölthet csak be, s azon férfiú valóban sivár életre néz vissza, ki egyebet nem tett, mint szeretett. Még a n i szépség is a nemi fejlődéssel tart nyomot, s mindkettő virágzása összeesik, míg a férfiszépség a tetter és lelki érettség idejében éri el teljét.

De ezekből önként következnek, hogy a szépség és szeretetre való rendeltetés öntudatának minden aberrációja is kiválóan n i tulajdon. A végtelenségig vitt hiúság csak egy Báthori Erzsébetben, az elvadult élvágy csak egy Borgia Lucretiában nyilatkozhatik. Csak egy Stuart Mária öltözködhetett tükör előtt, mid n a vérpadra lépett.

Már az ómitológia minden kecsét, s a szerelem minden b báját n kben személyesíté, éppen úgy, mint az e szentségeket levetkezett n alakban adta a sivárnak mintaképeit elénk. Ott találjuk Vénust, a Gráciákat, Horákat – míg szemben velük a Bacchánsn k, Fúriák, Hárpiák állnak.

Ismét nem valami konvencionális megállapodás, de nemi viszonyai okozzák, hogy a n a család alkotója, a házi kör összetartója. A természet nagy céljainak utolérése oly eszközöket használ, melyek er sebbek minden okoskodásnál. Ki elmélkedik azon, hogy a táplálék testünk fenntartására szükséges? Megehezünk, az edelt megragadjuk, s eszünk. A véroxidációról évezredek után nyertünk fogalmat, mikor már az üde léget évezredek át kéjérettel szitttuk volt tüd nkbe. Ki elmélkedik a jövőnd nemzedékr l, mid n szerelme tárgyaért eseng? S mid n a természet az embert társas fejlődésre szánta, a n t helyezte a család központjává, s reá bízta a házi oltár rzését, s mindezekhez sokkal er sebb köteléssel csatolta, mintsem azokat akármi fényes dialektika vagy philosophico-morális okoskodás pótolhatná.

Egy h telen elpártolás n i köteleseit l mennyivel nagyobb rombolást hoz az egész családi létre, mint a férfiú félrelépése. A szüli viszony gyermekével oly végtelen er sebb az apánál, s az anyatej, anyanyelv s anyai oktatás szentháromsága által nemcsak a család alapjait rakja le, de az öntudatra ébredő ember lelkébe mindazon kegyelet, gyöngéd viszony s szent eszme csiráját ülteti, melynek természetes rje a n . És azon imák visszhangja, melyeket összekulcsolt kézzel, fél öntudatban hallánk anyánktól: végigkísér az életen, és szívünk érzi az eszméket, mert vele születek, s annál szentebbek, mert nevök nincs, alapjuk homályos – de annál er sebben hatnak, habár a rideg ész, mert boncolni nem bírja, el ítéleteknek keresztelné. És megmarad a n képe is örökre előttünk, mint delej, mely a szabadon csapongó férfit mindannyiszor visszavonja a házi oltárhoz. S e hatás túlcsap a családi körön, a nemzeti lét legnemesb gyökéig, s azért a költ népe süllyedésének szemléletében méltán tört ki e fájdalomkiáltásban: "Korcs volt anyja vére!..."

Így munkál a n csendesesen, zajtalanul, szerény házi körében, s mégis roppant hatással az egészre nézve. Mint a korallt készítő bogár, mely világrészeket hoz létre; mint az árajadozó lég, melyet észre sem veszünk, de hiánya egyszerre felt nnek pusztulásunkkal együtt.

A leánygyermek, alig mozog, babát ápol, gazdasszonyságot játszik, rendez, csinosít az egyenlítő l a sarkakig; míg a fiú harcol és ront. A madár, a virág: a lány kedvence; a kutya, a ló: a fiúé.

És a n e hivatásának elismer apoteózisát megtaláljuk a legrégebbi id kben. Rómában mint Vesta szüzek, az újonnan felfedezett Mexikóban mint a napszüzek rzik a házi oltár szentségét. Az északi népek Nealenniája oltáránál kapta kezébe a menyasszony a megszentelt guzsalyt, mint hivatása jelvényét. S a kegyelet tiszta védelmét a régi tragikusok nem férfiúban, de egy Antigonében dics ítéik.

A mohácsi gyásznapi után is a férfiak folytatták ádáz munkájukat, pártszenvédelet l zelve, egymás keblét tépve, marva. – Egy n volt az, ki a holtakra is gondolt s eltakarítá.

De épp, mert ilyen, a virág zománcához hasonló gyöngédség szentségek re a n , ha egyszer ki van ragadva kijelölt köréből, ha egyszer levetkezé a kegyelet érzéseit, s túltévén magát a kedves el ítéleteken – okoskodva akarja elemezni mindazt, mit csak éreznie kellene, sokkal mélyebben süllyed, s nehezebben – hogy ne mondjam sohasem – képes többé erkölcsileg felemelkedni, mint azt a férfiban számtalan esetben látjuk. Kisebb lelki ereje s nagyobb szenvedélyessége közrem ködnek ebben, s így valamint az erkölcsi és esztétikai szépnék eszményképeit a n szolgáltatja: úgy az erkölcsi s esztétikai rüt netovábbját is csak a n képes el állítani.

Nevezetes lélektani bizonyossága ennek a boszorkányság hiedelme, mely nemcsak közöttünk uralkodott, de otthon van Ázsia legészakibb részein, a tunguzok közt úgy, mint Dél-Amerika pehuencse vadnépeinél. Mindenütt csak a nek tulajdonítják, hogy az emberiség romlására a gonosz szellemekkel frigyre léphet – talán épp azért, mert a boldogságot is csak a n lohatja le számunkra az égb l. A n szemének tulajdonítják az er t, mellyel ellenségét megronthatja – mert érzik varázsát, mellyel üdvösséget áraszt. Csak a n r l tesz fel, hogy az ördöggel cimborálhat, ki talán mint angyal szállt alá az égb l.

Mindezekb l – úgy hiszem – következik, hogy azon bölcsész, ki az ember absztrakt fogalmából indulva, s a nemi különbséget csak igen alárendelt valaminek tekintve, a társadalomban a férfi és n egyenl állását – úgynevezett n emancipációt – hirdeti: nagyon tévesen cselekszik, s aligha jó szolgálatot tesz azoknak, kiknek kedvezni akar. Ki azzal be nem éri, hogy a rózsát ingó ága illatos virágot terem, de azt akarja, hogy egyúttal hatalmas gerendákat is szolgáltatson – ki a büszke csert l követeli, hogy egyszersmind árdadozó virágillattal töltsön el: az nem ismeri a természetet.

Igaz, mindennap jobban meger sül az elv, mely szerint a természetben merev szakadások, átmenet nélküli ellentétek nem léteznek. Még a legújabb geológia is folytonos, lassú behatások s átmenetek láncolata által magyaráz meg sok oly alakulást, mit eddig er szakos, hirtelen beállt forradalmaknak tulajdonítottak.

Így a férfi és a n közt is hiányzik e merev válaszfal. Vannak e két jellemnek lassú átmenetei, de ezeket se a társadalmi filozóf, se az esztétikus tanulmánya tárgyául nem veszi, hol az ép egész l van szó, mint a természettudós nem veszi a hibrida növények tömkelegét vagy öszvérállatokat – legfeljebb regisztrálja.

Ha pedig olykor fellobban egy meteor, s oly n születik, ki magas szellemt l ihletve túlelmeledik neme korlátain, az minden okoskodásunk dacára is egyenl vé teszi magát a férfiúval; és tegye is, elég drágán megvásárolta e helyet, mert érte minden bizonnyal neme mindazon el nyér l lemondott, melyek ezen irányban tették volna ragyogóvá s boldoggá. Egy shakespeare-i géniusz felléptét sohasem gátolják Arisztotelész szabályai. Galilei a föld forgását hirdeté az ellenkez valláscikknek dacára.

De nem is a vidor életet nem ismer tudós halvány teóriája a n emancipációról az, mi a n természetes helyének helye felfogását veszélyeztethetné a jöv ben. Valamint azon fonák helyzete is a n nek, mely az egész történeti múltot keresztül a n re oly kártékonyan uralkodott, egészen más forrásból eredt.

Van az emberben bizonyos hajlam: minden csekélységet, mit a természet jelez, megfigyelni, fejleszteni, nagyítani. E hajlam kútforrása minden szépnek és nagyoknak, de egyszersmind minden rossznak és rútoknak, mit valaha ember létesített. Ez fűrkészte ki a cereálék és háziállatok alig használható eredeti alakjában azon fejlesztésre alkalmas csírákat, mely azokat kés bb leghasznosabb éleetszerekké tette. Ez tanított a természeti er ket egyenként szolgálatunkra hódítani. Ez anyja minden m vészetnek... számára az eszményítés elvét a nagyításban felmutatva. De másrészt alig van valami badar népszokás, fonák elv, s b nös társadalmi viszony, melyet szintén nem e hajlam szült volna. Ez áll a rabszolgaságtól a törvényes embergyilkolásig, a tetovírozástól a krinolínig.

Az els bbek sokkal nagyobb szer és komolyabb tárgyak hogyszem fejtegetésükbe egy más irányú értekezésben csak úgy mellesleg is bocsátkozhassam. Elég volt azokat megjelölnöm, a gondolkodó felismerendi bennök elvem alkalmazhatóságát.

Az utóbbi nemb l néhányat felhozok, mert azok az emberi test s nemi viszonyok közvetlen, de félszeg észlelésének eredményei, s önként vezetnek hasonló félszeg felfogások szélesebb alkalmazásának el adásához a n k állását illet leg.

A vad nép férfija, kinél a lét és küzdés egy, nagyon természetesen a vitézségbe sokat helyez. De bennünk van a m vészhajlam, mely egy egyszer t tetsz bbé teszi, cifrázattal látja el, s a cifrázat jelképpé válik. A vitézség jelképei az ellenség ijesztésére szolgálnak – s ott van az indián b rén egész egy h sköltevény. Ha aztán ez eleven képeskrónikát neje szintén megkívánja, hogy is láthatóan mutassa körének erényeit, ki fog rajta csodálkozni? S a tetovírozás ésszer története el ttünk áll.

Egyik népnek fajvonása a hosszúkás, keskeny fej; egy másiké a széles orr vagy duzzadt ajak. E nemzeti vonást mindenki mentől teljesebben szeretné bírni; de bírják ezren, s az ember, nagyítási hajlamánál fogva, be nem éri a közvagyonnal, kiválóat akar. A gyermek fejét deszkák közé szorítja, hogy még hosszabb s keskenyebb legyen, az ajkat, orrot mesterséges függ kkel szélesíti, de ez nem marad egynek titka, s e badar eljárás népszokássá vál.

Tudjuk, hogy a hajport egy szül kegyencn tetszelgése, a krinolint egy n nek anyai méltósága érzeténél er sebb hiúsága teremtette – s a "regum ad exemplum" elve egy id re törvénné emelte. A sinai izetlen bölcsészet a n rendeltetésének azt az egy oldalát tekinté, mely t a házt z rz jének s a családi stabilitás képvisel jének teszi, s hogy ezt könnyebben teljesíthesse, el nem kaptva a szabad mozgathatóság kísértetét l: lábait elkorcsosítja.

Sokkal szégyenletesb szempontból nézi még a n t egy másik, szintén sinai filozófiskola, melynek feje, Leu-cse így szól: háromféle hús kell a boldogságomhoz: disznóhús az asztalra, öszvérhús utazásra, n hús az ágyba.

Ily elvek mellett aztán az az ország, melyben a férj akkor látja el ször nejét, mikor házába hozzák; hol kétnej ség uralkodik, s gyermekeket kiteszik: bár egyharmadát foglalja magában az emberiségnek, nem jegyzett még fel soha egy n i eszményképet; pang és tepsed, mert önmaga kizárja köréb l a szépség, lelkesedés és élet géniuszeit.

A régi Spárta, e nagyszer kaszárnya, a n t nem csak annyiban nézte, mennyiben szüksége volt reá, hogy h seit világra hozza, de már nevelésüket is elvonta t le. A n ket megcserélni, a leánygyermeküket kitenni, meg volt engedve.

S e fonák felfogás itt is megbosszulta magát. Soha Spártában valódi családélet, szelidebb erkölcs és magasító m vészet meggyökerezni nem bírt.

Athénben a nő sokoldalú hivatásából már többet vettek figyelembe, s mily meglepően ragyogó eredménnyel. Azonban a gynaeceon még itt is némi korlátokat vont körülé – a női társalgás virágillat szerbáját elzárta a férfivilág előtt, s ezen egy férfi is, melyet, amelytől éreznünk, okokkal éppen úgy nem tudunk megmagyarázni, mily csodálatos módon igyekezett betelni a hetaerák sajtóságos intézménye által.

S az eredmény mily következetes. Legnagyobb része reánk maradt jeles hölgyeknek, az Asasiák és Sapphók vagy a haeterák osztályából valók, vagy azon fél mesés hősökből vették át költésüket, melyben még majdnem jelen felfogásunknak megfelelő szabadsággal mozgott a nő az egyszer erkölcs társaság közepett.

Némely szittyai népek leányaik jobb emléket kiégették, hogy az új feszítésénél a tegeznek erősebb támpontja legyen. Ez egy szokás eléggé jellemzi egész helyzetét a nőnek, kitől erőszakos férfiúvá alakítván, csak annyit hagytak meg nőiségéből, mennyi éppen szükséges volt, hogy a faj tovább tenyesszen.

E népek hölgyei közül aztán néhány debella királynő minden, mi a feledéssel dacolt.

A zsidók a nőket nagyrészt anyaságuk szempontjából tekintették. Tagadhatatlanul magasabb szemponttal nemesebb eredményeket szült sok más nép felfogásánál – de a meddőség megvetése, az ágyasság gyakorlata, a férfiú egyoldalú joga a házastársát eltaszithatni, mindannyi szegényletes lealázása a nőnek. Nem maradt hát a zsidóság sem ment a keleti eszmék behatásától, de másrészt oly felfogások nyomaival is találkozunk, melyek a nő állásának mostani méltánylását lehelik. S az ószövetség könyveiből már oly jeles nőalakok lépnek eléink, melyek a mész és költés ma is egyaránt lelkesítik.

A többi keleti országokban a nő sorsa valóban siralmas, majdnem állati volt, s fájdalom nagyrészt az maig.

Az érzékibb férfi ottan a nőt csak élvágya eszközüvé alacsonyítja. Adja és veszi, mint árucikket, melynek értékét csak anyagi kezei határozzák. Csoportosan elzárva, féltékenyen őrzi, önbecsének elégtelensége érzetében, s a szabad léggel együtt minden tevékenységi kört s lelki magasulhatást távol tart tőle. Indiában magával viszi a sírba, mint kedves házi eszközeit. Damaszkuszban ajtó elé téteti, szembe küldi a nyomorral, hisz neki nem szolgálhatnak kezei többé.

Ez volt a nő állása a letent, nagy keleti birodalmakban, úgy, mint a régi arabsnál, ki leánygyermekét mindamelllett a vadaknak tette ki inkább, semhogy a nyomor vagy gyalázat áldozatául essék. Mi különös fájdalomsköltése ez a megsértett természetnek! Mily sajtóságos jogfenntartása a nő természetes körének, hogy azon lealjasított, elzárt természetnek éppúgy foglalkoztak csecsebecsékkel, kendztek arcukat, cicomázták magokat, mint a hódításra szabadon vadászó, mai európai hölgy. Hogy neveik: Sobeiha (hajnal), Zahra (Virág), Nariha (Gyönyörű) Saida (Szerencsés), Amida (H) stb. voltak, mintha lehettek volna gyönyörűek, kelthettek volna hajnalt, lehettek volna hősök vagy szerencsések. És ott találjuk mellettük a költés is, a Hafizok és Saadik hosszú sorában, ki éppoly érzelmes és igaz dalokat zengett a szerelemről, oly tisztán hódolt a nőnek, mintha létezhetett volna szerelem – s lett volna, ki hódolatát kiérdemelhetné.

E szomorú képet Mahomet vallása is kevésbé változtathatá. A nő csak négy nőt juttat saját családjá tagjaiból a férfiak paradicsomába; a többinek külön paradicsoma van, hol jutalmok fél akkora, mint a rabszolgáké. A legtöbben pokolra szállnak. A férfiaknak ellenben egyenként száz ember erejük lesz, s a kéknek szolgáló hurik Allah külön, örökifjú teremtményei.

Azonban itt-ott mégis helyesebb felfogása villan fel a Koránban a nő helyzetének. A korlátlan soknői séget négyre szorítja, mit ugyan a megengedett ágyasság újra leront.

Egy helyen így szól: "Bármitől erőlködtek, nem szerethettek nejeiteket egyenlően; igyekezzetek legalább egynek sem adni különös elnyit."

A VII. fejezetben pedig parancsolja szeretni a nőket, s tekintettel lenni gyöngéik iránt.

Mindezek után nem csodálhatjuk, ha az egész Kelet, Szemiramisz és Rhodopétől kezdve a szultánnyáig, egy nőt sem halhatatlanított nőerényekért. Mindazok, kik felmaradtak, vagy nemük ellen föllázadt, s egy ideig jól-rosszul férfi szerepet játszott, kétes becsű teremtsékek, vagy szerájok cselszövevényeitől nyomorultak.

Nyugat felől mosolygóbb kép tárul eléink. A soknői ség mérge nem hervasztja gyökében a nő egész nemesb létét. Minden elnyit, mit magának a férfi tulajdonít, erejének öntudatában áll, ki, mint a természet ura, neje felett is akar állni.

Rómában a házasság kezdettől szertartásos volt, s az erőszakos elrablást ábrázoló, mintha mondani akarná: a gyöngébb engedelmisséggel tartozik. S valóban, a férj gyámi hatalommal bírt neje felett, de már az első rómaiak kötelezték magokat, hogy rablott sabini hölgyeiket se malomba, se más szolgálai munkára nem fogják.

Ha rabnőt vettek nőül, ez azonnal szabadabbá is lett, s gyöngéd vonatkozással, a házassági szertartások alatt, a vőlegény arájának a győrt – a rabság e jelvényét – negyedik ujjára húzta, melyből régi egyiptomi monda szerint, egy erecske éppen a szívbe vezet. A keresztyén szertartások használhatása csak Juliánus alatt engedtetett meg. De a nő mindig teljes szabadsággal mozgott a társaságban, s gyermekeiknek első nevelését vezette.

Igaz, hogy az ágyasság intézménye az egész római birodalomban létezett – s keleti részében csak bölcs Leó, a nyugotiban a XI. század szüntette meg: de az ágyas oly törvényes állást foglalt, mint a nő, csak némileg korlátozottabb jogokkal, s így inkább hibás társadalmi viszonyok hozták létre, mint a nő lenézése.

Későbbi ideiben már a régi Rómának is a nő hozomány mindinkább független állást szerzett a nőnek férje irányában, mint Cato censor s a vígjátékírók ellen mulasztottak gúnyos ostromozni. Végre Justinianus egyenjogúvá tette a nőt a férfival.

E kedvezőbb viszonyok következtével már a római történetben egész sora tűnik fel a jeles anyák, hősök, erényes leányok mintaképeinek, egész a közerkölcslés koráig, melyre később vetünk egy tekintetet.

A germán népfajoknak tulajdonítják közönségesen a mai n tisztelet behozatalát a régi fonák felfogás helyett, de aligha elég joggal. Nejeiket szintűgy vásárolták azok is szül ikt l, a morgengabium, mundium, faderfium különböző címe alatt, mint egyéb kortársaik. Szintűgy gyámi hatalmat gyakoroltak felettük. A h tleniséget épp azon, csak a következőt szem el tt tartó szempontból tekinték, mint minden népek a keresztyén morál kifejlé déseig; míg a n nek férje h tlenisége miatt panaszt nem engedtek, ennek szabad volt nejét eltaszítani. Végre a n t szintűgy kevésre becsülték másért, kivéve anyaságáért. A germánoknál például egy anyává lenni képes n megöléséért hatszáz solidival bírságolták, s csak kétszázal egy még éretlenét vagy medd ét. A frankoknál egy anyaképes érett n bírsága huszonnégy – egy megáldotté huszonnyolc – egy medd é nyolcezer denárra rúgott. De hát még kicsodás dolgokat találunk fennmaradt törvényeikben a n kr ! Valóban nem tudjuk a törvényhozó korlátolt látkörén vagy az olyan minden alap nélkül sz kölköd n erényen sajnálkozzunk-e inkább, mely ily védelemre szorult. Íme néhány példa: A szabad longobárd, ki szabad n újját megszorítja, fizet hatszáz denárt – ha karját, mégannyit. Könyökön felül ezernégyszázat; mellért ezernyolcszázat. – Bajor törvény szerint tizenkét soldát fizet, ki a n fés jét kirántja.

Temérdek fennmaradt hölgyalakjaik többnyire már a n bálványozás korába esnek, s azzal kapcsolatban jönnek el . E szakba még leginkább a Nibelung-monda hölgyei tartoznának; de megvallom, semmi mintaszer eszményképet sem bírok azok közt is találni, mi bármi felvad nép hölgyein felül állna esztétikai érdekességben. B vebb boncolásba azonban nem bocsátkozom, más helyt s tüzetesebben kívánván a nevezett költeményt tárgyalni.

A magyar faj általi felfogásról a n állásának, ha egyebet nem tudnánk, büszkén hozhatnók fel ez egy elnevezést: feleség. A férj neje felett sohasem gyakorolt gyámi hatalmat, s t, a lány éppen férhezmenetele által lett önjogúvá; férje pedig csak természetes meghatalmazottjának tekintetett. Egész az Anjouk koráig, mid n a feudalizmus hazánkba is bejött, a fiú- és leánygyermek egyenl en osztozott. S azon méltó állás, mit törvényeink az özvegynek biztosítanak, még férje politikai jogának gyakorlását is rája ruházva, eléggé tanúskodik a lovagias nemzetnek kortársait sokban túlszárnyaló, tiszta felfogásáról, a n nemesebb állása fel l.

Fel is mutathat aztán a magyar történet oly sor jeles n t, milyenre bármilyen nemzet büszke lehet. Nem kölcsönzött férfi tulajdonokkal, de valódi n erényekkel ragyognak azok mint vallásapostolok, tudománypártolók, szeret anyák, h n k. És ha egy-egy, mint Szécsi Mária, megpróbál is kitörni nemének köréb l, kibékít magával, amint önként meghajol a szerelem rózsavesszejének.

Valóban nem tudom, hol magasítottak volna tisztán neme erényei n t oly óriássá, mint Zrínyi Ilonát. Ha nemzetem férfiai nem volnának elég er sek a magyar név tiszteletét fenntartani, e n elég volna arra, hogy évezredek fennmaradjon.

Nem akarom a különböző éghajlatok s századokból vett képeket szaporítani, ez csak ismétlésekre vezetne. Az emberiség oly változatlanul egy – az emberi természet f jellemvonásaiban minden századokon s polgári állásokon keresztül oly hasonló marad, hogy az egész múlt minden népeit ma is él szemmel végigtanulmányozhatjuk a hasonló m vel dési fokon álló s körülbelül hasonló befolyások alatt él mai népekben.

Homér h sei és n i, természetes, egyszer világnézetökkel fel fognak el ttünk elevenedni a józan, egészséges magyar faj középosztályában. Ott fog állni el ttünk Odysseusz és Penelopéja talán egy jómódú pusztai bérl ben. Páris egy világot látott, fiatalabb testvérben, ki a világ hiúságát átlátva, a gazdának maradt bátya védszárnya alá vonta magát. És megtaláljuk Helénát is, ki szebb napokat látott, de most megnyugszik sorsában, a napi fáradalmak után csendes lelkiismerettel fekszik le férje oldalán; azonban nem bánja, ha Menelaosza visszarabolja. És mellette lesz Andromache, a faluja tornyát még szeméb l nem vesztett háziasszony, kedves n , és ott lesz minden egyéb, csak Trója falai hiányoznak. Talán egy parasztnyecske érteti meg velük Ruth könyvét; egy becsületes gazda valamely pátriárkát. A germán nép szokásait megtaláljuk valami tatár népnél – Sina és Kelet úgylis majdnem mozdulatlan áll.

De hisz mind e képek tanúsága úgylis csak az, hogy mind e korok és népek a n nagyszer hivatásának csak egy-egy mozzanatát fogták fel, s azt fejlesztve, nagyítva, fonák s fájdalmas helyzeteket idéztek el . Összetörték a tükröt, hogy egyes kikapott darabjai torz alakot vessenek vissza. Elrombolták a szobrot, hogy széthullt tagjaival undort költsenek az egésznet megillet bámulat helyett.

S így ment ez mindaddig, míg a keresztyénség a n hivatását egész teljében felfogva, azt a tisztelet t megillet helyére emelte.

Ne higgye azonban senki, hogy a keresztyénség tisztult fogalmai a n helyzetér l, mint Minerva Jupiter fejéb l, készen, fegyveresen léptek volna el . Éppúgy nem, mint minden egyéb a társadalmat átható nagy elvei, melyek csak lassan fejl dtek egész teljökre, s t némelyikök még annyi évszázad után maig is vajadásban van, mint – csak hogy egyet említsék – a rabszolgaság megszüntetése.

A keresztyénség általában nem egy kompakt, elzárt egésznet lökött a világba, mer ben újból állót alfájától omegájáig, nehezen lett volna így az a roppant életereje, mely utóbb a világot betölté. Nem. A keresztyénség táborba gyűjtötte századok óta itt-ott elszigetelten és kevés sikerrel vérz harcokat az emberiségnek, s tábori szót adott számokra, hogy egymást megismerjék. Megfigyelte a jaj szavát, melyet túlrivallt a durva er szak, s felszentelt zászlót adott az eszmének, hogy folytassa harcát. A n tiszteletnek is már a legtávolabbi korokban, a legkevésbé polgárosult népeknél találjuk egy-egy példáját. Így Amerika vad népeinél, hol a soknej ség sohasem dívott, s bár nejeiket vették, mint a germánok, vagy a szegényebbek kiszolgálták, mint a zsidó pátriárkák, a n mindig tisztességes, szabad állást foglalt Jellemzetes különösen a következő . Amerika felfedezésekor a benszülöttek irtóharcokat folytattak egymás ellen, de régi id óta szerz dés állt közöttük, hogy a delavár nemzetséget n gyanánt tekintik, ennek a viszályokba keverednie nem szabad, s minden rész tartozik iránta a legnagyobb tisztelet- s kíméllettel viseltetni. Ha mi – úgy mondják – elpusztítjuk is egymást, maradjanak meg a delavárok, hogy fajunkat fenntartsák.

De hasonló példák csak sporadice fordulnak el, s a n helyének méltánylását, mely mindenkor a nép m vel désével tartott lépést, valóságos érvényre csakugyan a keresztyénség emelte. Ez tette a n t egyenrangúvá a férfival, a h tlenesség s egyéb viszonyok megítélésében ez tett erkölcsi alapot a hasznosságok helyébe s a n iség két legszebb virágának: a sz zességnek s anyaságnak egyesítése által Máriában oly isteni eszményét alkotta meg a n nek, s magasítá mintaképpül az égbe, melyet a büszke férfi is megirigyelhet t le.

De jól van ez így, jogban legyen a n egyenl a férfival, tiszteletben álljon felette. Ki is kívánná, hogy er szakos korlátok tartásuk természetesen körében? Ez a rabság érzetét szülné – de tartóztassa t vissza azon névtelen valami, mi éppen joga érzetében fogamzva szüntelen súgja fülébe: nem illenék jogaiddal a végletekig élned, e végletek feladása csak kedves viszonzása azon hódolatnak, mellyel a férfi maga fölébe emelt.

A legdemokratikusabb államok férfiai legkevésbé gyakorolják szabadságukat a végletekig mások irányában. Visszatartja ket az illem s kegyelet – a n e két kiváló érzése. A legtiszteltebb emberek a legszerényebben igyekeznek a tömjénezést magoktól elhárítani – s a szerénység ismét különös n i erény.

Aztán a tisztelet sokban hasonlít a hitelhez, melyr l egy t zser azt mondá barátjának, ki t korholta, miért nem zsákmányolta ki jobban, mid n oly végtelen mértékben bírja: "Azért bírom ilyen mértékben mert keveset használok, venném csak er sebben igénybe, megsz nnék."

Így a tiszteletadás és követelésnek is meg vannak korlátai. Ha ki kezet nyújt, hiszem, szívb l teszi, ha némi szolgálatért lekötöztetemnek mondja magát, azt is elfogadhatom, de ha csekélységért vérét és életét, öröklését és üdvösségét ígérkeznek értem odaadni, már akkor nincs bizalmam, hogy egy jó szó ejtésének fáradságát elvállalja érdekemben. Míg a római császár emberi hódolatot kívánt, felfogása szerint kiérdemeltnek tarthatta; de mid n Istennek kiáltotta magát, vagy rjögött, vagy gúnyolódott.

A keresztyén felfogásban is olyan csírája rejlett a n tiszteletnek, mely a polgárosulni kezd barbárok fogékony s romantizmusra hajló kedélyében, a forrongó kor s ifjúi er teljézet behatása alatt óriási fejl désnek indult. Azon id ben minden nagyszer t és rendkív lit a n nek s szerelemnek tulajdonítottak. A meredek sziklafalon függ várat n építé, feneketlen kútját a szerelem ásta. N alkotta a düledet római vízvezeték merész iverit, s a hegyvidék sziklatömegét szerelmes ördög hányta összevissza. A n tisztelet bálványozássá vált, nem kisebb kárával a n nek, mint a régiebb durva felfogás volt. A n ismét ki volt ragadva természetesen köréb l, s hasonló lett a kuruzslóhoz, ki utóvégre maga is kényszerül, a megcsalt tömeg kedvéért, haszontalan gyógyszeriben hinni, s kényszer patétikus szerepléséért titokban keres hajlamaihoz mért kárpótlást.

S valóban egy korból sem tartott fel a történet oly sok borzasztó n alakot, mint éppen a n ideálok e korszakából a germán népek között, kiknek hosszú sorával nem akarok senkit fárasztani.

Elt nt e kor is, mint minden természetellenes; ama kor, melyben egyik n színeivel a Szentföldre vándoroltak, egy másiknak harminc évig nézett ablakára remetésked kedvese, vagy keszty jéért leszállt az oroszlanok közé. De e kornak halvány kísértete, mely annál undorítóbb, mert életmelege elfogyott, még sokáig járt, s t részben még ma is jár közöttük.

A madrigálok és ritornellek, etikettek és udvarlások komédiája, mely a színpalak közt éppen legkevésbre nézi azt a n t, ki el tt a színpadon térdel, beteges, fonák világnézetével maig is foly közöttük. Illetlennek tartjuk egyes ruhadarabot saját nevének megnevezni, visszaborzadunk Arisztophanész vagy Shakespeare nyíltságától, mellyel humora minden dolgot egyenl en tárgyal – míg kéjjel éldeljük a megcukrozott kétértelm séget, leplezett vonatkozásokat mindazokra a tárgyakra, melyeket utálatosnak vallunk; s észre sem vesszük, hogy épp ez a legundokabb trágárság. Szerelmi vallomásainkban, dalainkban oly óriásait mondunk, hogyha a megszokás el nem koptatta volna ket, valóban n ink kénytelenek lennének szemünkbe kacagni. Egy pillantás árában odaigérjük üdvünket, de készpénzben alkalmasint tetemesen alább szállának. Halni akarunk a nem eléggé kegyes lánykáért; de épp akkor tán náthánkat gyógyítjuk. Nem gyönyörködtet – úgy mondjuk – többé semmi, s akkor küldünk jegyért a cirkuszba. Szóval, oly beteges világnézeteket, oly visszás társadalmi viszonyokat alkottunk m veinkben és saját lelkivilágunkban, melyek a férfi hivatásához se nem valók, se nem ill k.

Min határozatlan világfájdalom lép sokszor elénk oly ifjú lelkéb l, ki az életnek még csak küszöbén áll, mily visszás küzdelem oly érzések között, melyeket a valódi életbölcesség elítél, mily undorító törekvés utolérhetetlen célok felé, azon csendes megnyugvás helyett, melyet az esztétikai s morális érzés egyaránt parancsol! Ne csodáljuk aztán, ha az rültek háza szerencsétlen lakóinak kilenczted részét a szerelem és apokalipszis vitte oda. Mindkett ben olyat kerestek, mi abban nincsen.

Mi más a régi klasszikusok és nagy mesterek világnézete a n ket és szerelmet illet leg. Pindártól Horátiusig, Homértól Shakespeare-ig. Mily egyszer ség a viszonyok felfogásában, a vágyak és óhajtsók formulázásában s a másíthatlan sorsban való megnyugvásban.

Mily más a mai közember felfogása is. S azért ne higgyük, hogy talán nem is érez. Neki is van szívbéli baja, ha el kell szakadnia kedvesét l, szintúgy megszakad a szíve, de kevesebb fitogtatással. És ha meglábolja a halálos bajt, megnyugszik sorsában, h ségesen teljesíti új kötelességeit és hallgat.

Aki tehát igazi emberi érzést akar dalolni, vagy valódi n alakot festeni, s társasági viszonyainkból nem bírja az egészségest a betegest l, a valódit a negélyezett l elválasztani, forduljon e tiszta forrásokhoz. Olvassa a népdalt s klasszikusokat, nézzen szét a nép él hölgyei között, s mindenütt egyenl , mert a valódi emberi érzéseket talál buzogni.

A biblia, Homér vagy Szophoklész hőlgyei éppen úgy éreznek, mint azok, kiket Shakespeare teremtett, s amint érez a parasztleány vagy f rangú hölgy, ki el ttünk mozog; s ha ez utóbbi mást vall: az vagy negély, vagy beteges kinövése viszonyainknak, miket a természet nem ismer.

Így ismerkedhetünk csak meg a n valódi körével s a specifikus n i jellemeikkel. S m alkotásainkban nem esünk többé azon nagyon szokott hibába, hogy m vünk minden hölgyét férfiúvá, minden férfiát hölgygé keresztelhetn nk, minden felt n fogyatkozás nélkül.

Egy Eszter, egy Delia, egy Támár mily specifikus n jellemeik jóban, rosszban egyaránt.

Antigóné, Klitaimnesztra, Dejoneira eszmemenetével képzelhetünk-e férfit?

Júlia mily egészen másképp szeret, mint Romeo.

Macbeth-né mily egészen más gyilkos, mint férje.

Lady Percy, Kleopatra, Portia mily különböz s mégis min tökéletes rajza az egységes n nek.

Ma ugyan már odajutottunk, hogy Ruthot vagy Lady Percyrt nagyon közönséges asszonymnak tekintsük – Júliát nem találjuk eléggé szerelmesnek – Antigónét vagy Desdemónát elég szenved nek. Nincsen mindezekben az a lázas izgatottság, mely a Kaméliás hölgy arcain ég, azon beteges idegesség, mely a társadalmi viszonyok kínpadára vont újabb regényh snek vonaglásaiban érdeket gerjeszt. De ott van a mindig ifjú természet, mely ha kit már nem érdekel, valóban nem e mintaképekben rejlik a hiba.

Felállítottam a n i hivatás s n i jellem kaleidoszkópját, sok tarka, csillogó, részint fantasztikus alak mozog benne, kimeríthetetlen sorozattal tolakodik elénk, s majdnem elkábít, megzavar. De a vizsgáló szem felismerendi a néhány színes alapalakot, melyb l az egész káprázat módosul.

Ilyen a n minden erényeivel, és hibáival, ilyennek kell lennie. Ne akarjunk rajta javítani, egy elvesztett tulajdona megmontaná az egésznek a teljét. Bolond volna, ki azt mondaná: jó a t zben, hogy melegít, csak ne égetne; kedves a borban, hogy vidít, csak ne részegítene. Fogadjuk el hát a n t is olyannak, min nek Isten számunkra alkotta, csak így lehet aztán szerelme is olyan, min nek Pet fi énekelte:

Egy harmatszeppnyi bel le élesebb,

Mint egy mézzé vált tenger;

De egy harmatszeppnyi bel le gyilkosabb,

Mint egy méreggé vált tenger.

Ne dics itsük érdemén túl, s ne nézzük le, mindkett t egyaránt követi férfiméltóságunk önérzete. Ha túlbecsüljük, magunkat alázzuk meg; pedig csak az érdemi meg a n t, ki érzi, hogy férfi. A költ , aki énekelte:

Ehret die Frauen! sie flechten und weben

Himmliche Rosen in's irdische Leben.

azt is mondta ám:

Ich bin ein Mann! ist es mehr.

Zu Gottes schönem Ebenbild

Kann ich den Stempel Zeigen.

Ha ellenben lenézzük, ismét magunkat kisebbitjük, mert míg férfiasságunkról le nem mondunk, s nem akarunk fél emberekké válni, kénytelenek vagyunk bevallani, hogy a n esztétikai s költ i világunknak mindig legkiválóbb s legjogosultabb tárgya fog maradni. Azon viszonyok, melyeket sz sorsunkba, aranyozzák meg életünk sivatagát, töltik be sóvárgó lelkünk rétet; mint azt már a régi magyar poéta is kifejezte:

Egy kis szerelem, egy kis bar:

Nagyraágás – végre por.

Mint azt a modern Heine éneкли:

Und Wäre nicht das bisschen Liebe

So gäb' es niemals einen Halt.

Mindezt minden korok és éghajlatok dalnokai ezer alakban hirdetik.

S valóban, ha mind e b bájok tündérét oly hitvány s lenézésünkre méltó teremtésnek tekinten k, saját nyomoruságunknak adnók legnagyobb tanújelét.

De ha valaki, ez alternatívát kikerülend , a blázirság, e divatkór betegének vallja magát, melyben se a n , se egyéb nem lelkesít többé – melyben hiúságok hiúságának nézünk bölcs Salamonnal mindent, s az öröm derültsége helyett gúny ül ajkainkon azon jámborok felett, kik még valamit szépnek találnak; az ilyenekhez nincsen szavam; bajukon elmélkedés nem segít, mert mély erkölcsi romlásban rejlik, mit azon állati mohóság szült, mellyel az élvezetnek estek. Sajnálatom sem ket illeti, de a kort, melyben születtek, ha számukat tetemes növekedésben látnám; mert a blázirtság cinizmussal egyesülve, mint mérges kelés a megromlott szervezetben, csak oly id ben tenyész, melynek társas viszonyai legmélyében valami rohad. Ott volt az Augustus korában, s az imperátorok alatt, mid n Horátius szatírái keltek, Juvenális ostorát pattogtatta, és Martialis élceit szórta. Ciceró viszonya lányával hív kre talált. Cato nejét elárusítá. Augustus lakomáira eljártak Róma el kel i. A cirkuszokban folyó vér sem izgatott már eléggé. Júliának, Augustus leányának, egy brit n , kinek szemére hánytá, hogy több férfiúval köze van, azt válaszolhatná: "Te tiltva teszel és titkon, mit én nyilván és szabadon." – Metellus Numidicus censor pedig a szenátusban így szólt: "Ha az emberi nem n k nélkül fennmaradhatna, örömet megszabadulnék e nagy bajtól – de így kötelessége mindenkinek, hogy saját nyugalmát az állam jólétének feláldozza."

Egyes ily szerencsétlenek akadtak mindig. Bölcs Salamon is, miután háromezer nejét megúnta, s az *Énekek éneké*, meg a bölcsesség prédikátori könyvét megírta, ily kór hatása alatt szerzette utolsó munkáját, melyb l fentebb idéztem. De a tömegnek jó gyomra van, elemészi az ily egyes körgócokat, s én egy nagy ember szavait hangoztatom utánuk, Luther Mártonét:

*Der nicht liebt Weib, Wein und Gesang
Der bleibt ein Narr sein liebenlang*

1864

MAGYAR KLASSZIKUSOK
MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG Kiadásában:
Madách Imre : Válogatott m vek ; Szépirodalmi Kiadó 1958.
Sajtó alá írta és rendezte: S tér István;
Sorozatszerkeszt : Szabolcsi Miklós;

Interneten lásd:

http://franka-egom.ofm.hu/irattar/irasok_gondolatok/konyvismertetesek/konyvek_8/madach_imre/index_madach.htm